

NOSTĀSTI PAR PIRMO PASAULES KARU LATVIEŠU FOLKLORAS KRĀTUVĒ

Gatis Ozoliņš

gatis.ozolins@lulfmi.lv

Atslēgas vārdi: *Latviešu folkloras krātuves kolekcijas, nostāsts, Pirmais pasaules karš, Latvijas Neatkarības karš*

Raksts veltīts Latviešu folkloras krātuves kolekcijās ar Pirmo pasaules karu saistītās folkloras vienību kopas analīzei. Detalizētāka pētnieciskā uzmanība veltīta stāstījumu folkloras nostāstu žanram, aplūkota kolektīvās atmiņas un komemorācijas problemātika saiknē ar vēsturiskajiem notikumiem, sevišķi ievērojot nostāstus, kas atminas mazāk zināmus Pirmā pasaules kara sākuma notikumus un tā laika latviešu karavīru likteni un pretrunīgos, dramatiskos un traumatiskos Latvijas Neatkarības kara laika notikumus. Raksts piedāvā līdz šim maz lietotu avotu starpnozaru pētniecībai un aktualizē latviešu folkloristikā reti pētītu tēmu. Raksta mērķis ir aktualizēt šo Latviešu folkloras krātuves avotu, parādīt iespējamās pētnieciskās perspektīvas un sniegt pētniecisku ieskatu to nostāstu saturiskajos aspektos, kas saistāmi ar Pirmo pasaules karu.

Nostāsts ir ikdienas pieredzē balstīts stāstījums, kas vēsta par kādu vienu stāstītāja vai kāda viņam zināma cilvēka dzīvē notikušu gadījumu. Nostāsts kā atmiņu epizode pretendē uz patiesu notikumu atstāstījumu un ir nošķirams no tiem stāstījumu (vēstītājas) folkloras žanriem (teika, memorāts un citi), kas stāstījumā ievieš pārdabiskus, mītiskus notikumus, būtnes.¹ Tomēr līdzās izteiktam personiskās pieredzes, autobiogrāfijas un vēsturiskuma uzsvērumam, nostāsti var virzīties arī iztēlotas realitātes virzienā un stāstīšanas procesā iekļaut atsevišķas teiku, ticējumu un pasaku pazīmes — tēlus, vēstījuma struktūru, vietas un tamlīdzīgi, kā, piemēram, ļaunais kungs, neapķērīgais barons, neticami un dēkaini piedzīvojumi, ļaužu apmuļķošana, veiksmīga izglābšanās, nomaļas vietas, kurās spokojas, pasnie-

dzot tos kā patiesus un bijušus notikumus. Latviešu folkloristikā jaunākajos pētījumos par nostāsta saikni ar citiem stāstījumu folkloras žanriem un ar apmaldīšanās stāstiem lakonisku, bet detalizētu analīzi ir snieguši folkloriste Sanita Reinsone (dz. 1981).² Viņa arī iezīmējusi nostāstu saikni ar pasaulē zināmajiem stāstījuma folkloras žanriem — hronikātiem, ikdienas pieredzes stāstījumiem, personiskās pieredzes stāstiem — kā iespējami tuvākajiem ekvivalentiem.

Nostāstu žanra uzplaukums vērojams latviešu folkloristikas padomju periodā, kad sevišķu nozīmi ieguva tādi stāstījumi (atmiņas), kas vēstīja par tumšajiem dzimtbūtniecības (kļaušu, muižu, baronu, vagaru un tamlīdzīgi) laikiem un 1905. gada revolucionāro darbību ar sekojošajām represijām,

par padomju laikiem Latvijā un padomju iekārtas veidošanu, kopsaimniecību un citu padomju institūciju dibināšanu, par Otro pasaules karu (padomju laiku terminoloģijā — Lielo Tēvijas karu), iekļaujot nostāstus par vācu koncentrācijas nometnēm un partizānu gaitām Latvijā (piemēram, par “partizānu tēva” Otomāra Oškalna darbību un piedzīvojumiem, un tamlīdzīgi). Savā ziņā folkloristu uzdevums bija pierakstīt mutvārdu vēstures stāstījumus, kas gan neveidoja plašus, viendabīgus vēstījumus, bet izcēla kādu laikmeta varonības, nodevības liecību kā stāstīšanai noderīgu, kā tādu, kas varētu sniegt zināšanas par iepriekšējo paaudžu veikumu, stiprinātu padomju ideoloģiju un piemiņas rituālus. Atbilstoši tam netika vākti stāstījumi par padomju iekārtas atbalstītāju veiktajām represijām (piemēram, cilvēku izvešanas 1941. un 1949. gadā) vai tādiem notikumiem un personām, ko padomju vēstures kanonā ignorēja. Atsevišķus notikumus vai personas kariķēja un iekļāva anekdotiskā kontekstā, kā, piemēram, “buržuāziskās” Latvijas ikdiena, prominences, mācītāji, tomēr vēl izteiktāka bija šī laikmeta ignorēšana un absolūtas intereses trūkuma demonstrēšana, izstumšana no padomju “kollektīvās” domāšanas telpas.

Kopīgā Latviešu folkloras krātuves (LFK) nostāstu korpusā ir izceļami nostāsti par Pirmo pasaules karu. Līdz šim LFK kolekcijās atrodamās folkloras vienības — nostāsti, kas vēsta par šī kara notikumiem un tālāko notikumu eskalāciju Latvijas Neatkarības kara, Krievijas lielinieku apvērsuma, Krievijas pilsoņu kara laikā, ir aprakstītas vien dažās publikācijās³, un LFK kolekciju folkloras vienības kā pētniecisks avots nav plaši lietots. Nostāsti par Pirmo pasaules karu LFK kolekcijās neveido kompaktu tekstu kopu un ir ekstrahējami no citu folkloras materiālu vidus. Nostāstus par Pirmo pasaules karu vai latviešu strēlniekiem folkloristi nevāca konsekventi, fiksējami vien atsevišķi pētnieki, kas ekspedīciju gaitā speciāli par

to jautājuši (Jānis Saulriets (1918–1993), Ojārs Ambainis (1926–1995) un citi), dažos gadījumos interese par Pirmo pasaules karu ir izpaudusies netieši — interesējoties par citām pētnieciskām tēmām.

Starpkaru perioda (20. gadsimta 20.–30. gadi) LFK kolekcijās ar Pirmo pasaules karu saistītu nostāstu vai citu folkloras žanru (dziesmas, anekdotes, karavīru aizsardzības grāmatiņas/buramvārdi un tamlīdzīgi) pierakstījumi ir nelielā skaitā, jo vismaz 20. gadsimta 20. gados tā bija ļoti konkrēta, nesena un traumatiskas pieredzes sfēra, kas nesaistījās arī ar priekšstatiem par “īsto” folkloras saturu. Savukārt latviešu folkloristikas padomju perioda nostāstos viena no nozīmīgākajām līnijām ir bijusi tā sauktā latviešu sarkano strēlnieku vēsturiskā loma padomju valsts izveidē. Strēlnieku liela daļa savas kara gaitas aizsāka jau Krievijas impērijas armijās, piedaloties gan neveiksmīgajās kaujās Austrumprūsijā, gan latviešu strēlnieku pulkos varonīgajās kaujās Latvijas teritorijā. Un tas līdzās ziņām par revolucionārajiem Petrogradas notikumiem, Ļeņina apsargāšanu, eseru un citu dumpju apspiešanu un cīņu ar kontrrevolucionārajiem spēkiem Krievijas pilsoņu karā (ieskaitot arī karadarbību Latvijas teritorijā 1918.–1920. gadā) sniedz nozīmīgu pie nesumu arī par Latvijas vēstures mazāk pētītiem notikumiem, kā, piemēram, “aizmirstajiem” latviešu karavīriem, kas nokļuva vācu gūstā (vaņģībā) Austrumprūsijā 1914. gada beigās un 1915. gada sākumā vai Kurzemes īstenoto okupāciju, tai ilgstoši (1915.–1918. gads) atrodoties vācu kara spēka Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabalā⁴.

Raksta mērķis ir aktualizēt šo LFK avotu, parādīt iespējamās pētnieciskās perspektīvas un sniegt ieskatu to kolekciju nostāstu kopā, kas saistāma ar Pirmo pasaules karu. Rakstā sniegtas jaunas zināšanas par Krievijas impērijas armijas karadarbību Austrumprūsijā 1914. gada otrajā pusē un

1915. gada pirmajos mēnešos un sekojošo gūsta pieredzi, kā arī par dramatiskajiem Latvijas Neatkarības kara notikumiem Latvijas teritorijā 1919. gadā.

Nostāsti par karadarbību Rītprūsijā un vaņģību

Pirmā pasaules karā pirms uzbrukuma Austrumprūsijā (mūsdienās — Polija) cara ģenerālis Rennenkampfs (*Paul von Rennenkampff*, 1854–1918) turējis uzrunu karaspēkam. Uzruna sākusies ar *šādiem vārdiem*: “Jūs, oficieru kungī, saudzējiet savas dzīvības, bet šitie mēsli”, norādot uz zaldātiem, teicis Rennenkampfs, “mums ir diezgan.”⁵ Tā Pirmā pasaules kara sākumu Lielstraupes Mežciemā 1946. gadā atceras 58 gadus vecais folkloras teicējs Augusts Mangulis. Sava novadnieka atmiņas pierakstījis vēlākais mācītājs Eduards Nikolajs Ceriņš (1918–1989). Mums nav zināms, vai pats teicējs ir bijis klāt, kad teikta šī “uzmundrinošā” runa, vai arī to viņš dzirdējis atstāstījumā, taču tā sniedz ne tikai priekšstatu par tā laika karošanas stratēģiju, bet arī atskatās uz iepriekšējo “vecās kārtības” laiku — sociālo kārtu atšķirībās un vērtībās balstītu sabiedrību. Krievijas impērijas 1. armijas virspavēlniekam Paulam Rennenkampfam noteikti šķita, ka viņa primārais uzdevums ir nosargāt nemainīgo impēriko kārtību, aizstāvēt caru un tēvzemi. Bet, karadarbībai risinoties vairāk nekā četrus gadus vairākās frontēs, no kurām galvenās bija Rietumu, Austrumu, Balkānu, Kaukāza, Suecas un Mezopotāmijas, un tā norisēs aktīvi iesaistoties aptuveni divām trešdaļām iedzīvotāju no pasaules iedzīvotāju kopskaita (karā iesaistījās 34 valstis), pakāpeniski mainījās gandrīz viss — sociālās struktūras, tehnoloģijas, cilvēku attiecības, dzimumu lomas, politiskās iekārtas un tā tālāk. Karš prasīja milzīgus upurus — kaujas laukā vien krita vai no ievainojumiem mira gandrīz 10 miljoni karavīru, sabruka vairākas (Krievijas, Vācijas, Austrungārijas un Osmaņu)

impērijas, tika iznīcinātas milzīgas materiālās vērtības. Pirmais pasaules karš smagi skāra arī Latviju un latviešus, “tā bija ceturtnā lielā tautas traģēdija pēc latviešu cilšu brīvības cīņām 13. gadsimtā, kā arī ilgstošā Livonijas kara un mēra pavadītā Ziemeļu kara. Vācijas un Krievijas bruņotais konflikts Latvijas teritoriju atkal pārvērtā par karalauku, un trīs gadus šo naidīgo lielvalstu milzīgās armijas to postīja uz nebēdu, nerēķinoties ar vietējo civiliedzīvotāju ciešanām un upuriem”.⁶ Pirmā pasaules kara laikā no Latvijas teritorijas pēc aptuvenām aplēsēm Krievijas armijā mobilizēja 120–140 tūkstošus cilvēku, rekvizēja pārtikas produktus, apģērbu, zirgus kopā ar iejūgiem un ratiem, akmeņogles un koksni, fabriku iekārtas, metālu utt.⁷

Lai atbalstītu savus Antantes⁸ sabiedrotos, Krievijas impērija karadarbībā centās iesaistīties pēc iespējas ātrāk. Jau 1914. gada augustā (Tannenbergas kauja) un septembrī (Pirmā Mazūrijas kauja) Austrumprūsijā (Rītprūsijā) norisinājās pirmās lielās kaujas. Pēc sākotnēji veiksmīgās Krievijas impērijas armiju darbības Austrumprūsijā, kura atvieglāja tās sabiedroto cīņas Rietumu frontē, sekoja nopietnas sakāves. Nespējot mainīt karadarbības gaitu Rietumu frontē, kur 1914. gada septembrī aizsākās ilgstošs pozīciju karš, Vācija 1915. gada februārī uzsāka ofensīvu, uzbrūkot Krievijas 10. armijai, kas bija izveidota pēc 1. un 2. armijas sakāves. “1915. gada februāra otrajā nedēļā, glābjot krievu 10. armiju, barga sniegputeņa un tam sekojoša strauja atkušņa apstākļos mežainajā Augustovas apkaimē tika ielenkts un praktiski iznīcināts par latviešu korpusu dēvētais 20. korpuss (šī korpusa 29. divīzija bija saformēta galvenokārt no latviešiem), jo pēc pašizliedzīgas pretošanās vīru skaits no 45,5 tūkstošiem izrādījās sarucis līdz 11,4 tūkstošiem. Lai gan līdz šim nav veikti daudz maz precīzi aprēķini, tie izrādījis lielākie latviešu karavīru zaudējumi Pirmā pasaules kara laikā.”⁹ Šajās kaujās 20. korpusa sastāvā kā virsnieki, piemēram, piedalījās

vēlākais Latvijas armijas ģenerālis (kopš 1930. gada) Jānis Priede (1874–1969) un pulkvedis Jorģis Zemītāns (1873–1928). Abi pirms tam bija veidojuši militāru karjeru Krievijas impērijas armijā, abi krita gūstā, no kura Latvijā atgriezās 1918. gada decembrī pēc Kompeņas pamiera¹⁰ parakstīšanas. Abi iestājās Latvijas bruņotajos spēkos un piedalījās cīņā par Latvijas neatkarību. Vācu gūstā krita un virsnieku nomētnēs gandrīz četrus gadus (līdz 1918. gada novembrim) pavadīja arī vēlākie Latvijas armijas ģenerāļi Aleksandrs Kalējs (1876–1934) un Mārtiņš Hartmanis (1882–1941). Un tomēr, ja neskaita šauru pētnieku loku un izcilākos virsniekus, kuriem vēlāk bija nozīme Latvijas Neatkarības karā un bruņotajos spēkos, vai mēs atceramies šos karavīrus, kas krita kauju laikā vai nokļuva vaņģībā (gūstā) kā Krievijas impērijas armijas karavīri kaut kur Austrumprūsijā, Polijā, Galīcijā? Atmiņas ir visai neskaidras, un to nav daudz. Šādā aspektā svarīgi pētniecībā iesaistīt visus iespējamus avotus. Un viens no tādiem vēl maz apģūtiem avotiem ir LFK kolekcijas.

Dramatiskos notikumus Augustovas mežos¹¹ “kara ikdienas līmeni” atceras kāds teicējs. Viņš ir atmiņu pārnesējs, jo notikuma vēstītājs savulaik ir bijis teicēja vectēvs, kurš piedalījies Pirmajā pasaules karā, karojis arī tobrīd Austrumprūsijas Augustovas dziļajos un biežajos mežos (mežu biežums un dziļums īpaši izcelts, un, acīmredzot, ir spēcīgu un emocionālu atmiņu konteksts). Viņš atcerējies, ka “viņiem noklīdis viens karavīrs, to mežā aplenkuši vilki visapkārt. Laime, ka bijis zobens. Piespiedies pie priedes un cirtis, kurš tik nācis tuvāk. Un tā visu nakti. Kurš vilks kritis, to pārējie plosījuši, ka šņirkst vien. Vilkus apcirtis, bet daži vēl turpat apkārt riņķojuši. No rīta tad citi atraduši — bijis tīri vai sastindzis salā”.¹² Šis nostāsts ir vienkārša karavīra redzējums, atmiņas, kas vēsta par kara ikdienu, par tām problēmām un apstākļiem, kādus izbaudīja karavīri, reizē sniedzot kaut nelielu, bet to-

mēr paplašinājumu par notikumiem Pirmā pasaules kara Austrumu frontē.

Pirmā pasaules kara folklorā apvieno žanriski un saturiski dažādu tekstu kopumu.¹³ Starp folkloras vienībām ir dziesmas, kuras dziedājuši karavīri, un dziesmas, kuras dziedājuši mājinieki, gaidīdami ziņas no frontes. Arī karavīru vidē stāstītie teksti — gan no mājām atnestie, brīvā brīdī stāstītie, tā folkloru arī izplatot un vēlāk aiznesot uz citiem novadiem, gan nostāsti par aktuālajiem notikumiem, gan arī tāda folklorā, kas radusies “uz vietas”, karavīru ikdienā — izteicieni, anekdotes, sakāmvardi, iesaukas, nostāsti par divainām, spocīgām vietām un tā tālāk. Tāds ir, piemēram, “Nostāsts par vītoli”: “Tā ceļa malā, kurš iet no Skrīveriem uz Aizkraukli, netālu no Pulksteņu upītes, labā krastā atrodas vecs un kara laikā apdedzis kupls vītols. Ap šo vītoli dažādi nostāsti. Tas bijis kara laikā. Vairākas reizes karavīri bija redzējuši ap šo vītoli spokojamies. No vītola puses nāca it kā dziesmu skaņas un parādījās tādi balti, bet pēc izskata kareivju tēli. Šie spoki staigāja ap vītoli apkārt, gan uz vienu, gan otru pusi. Līdz ko bija divpadsmit cauri, visi spoki pazuda uz rāviena. Reiz karavīri salasījās un vienu nakti aizgāja noskatīties, kas īsti notiks ap vītoli. Labi. Nonākuši pie vītola, tie patiesi ieraudzīja. Ap vītoli parādījās balti ģērbusies kareivji. Tie staigāja un dziedāja, bet viņu dziesmas bija saraustītas un klusas. Viens karavīrs zināja, kas darāms, lai spoki neradītos. Viņš teica uz citiem, ka vajagot tikai sudraba lodi, lai šie spoki pazustu. Tikko viņš bija ielādējis lodi un gribējis šaut, kad piepeši trīs viņa biedri saļima turpat uz vietas bez dzīvības. Karavīrs, neskatoties uz draugu nāvi, tomēr izšāva uz spokiem, pēc tam tad tie vairs pie vītola nerādotes.”¹⁴

1971. gadā Liepājas rajona Jūrmalcīemā folkloras materiālus pierakstījusi Dace Dreimane.¹⁵ Starp viņas teicējiem ir arī 1893. gadā Jūrmalcīema Zūzānos dzimušais un visu mūžu tur arī nodzīvojušais

Miķelis Kauls, atskaitot Pirmā pasaules kara laiku, kad kopā ar Krievijas armijas 184. pulku nokļuvis vaņģībā (gūstā). Viņa repertuārā nostāsts par atgriešanos no gūsta:

“184. pulku saņēma vaņģībā 23. jūnijā 1915. gadā (pēc vecā [stila]). Pie Alpiem lēģeri vairāki tūkstoši taisīja tiltus, dzelzceļus, citus Itālijā deva pie lielsaimniekiem. Divarpus gadus vaņģībā, bads. Pēdējos laikus mēs četri gabali bijām Morošvašergelu magzīnā, Ungārijā. Jāmūk laukā. Ja izmūk, nu tad aka tev pēriens. Mukām caur Karpatu kalniem cauri. Nekā ēst nevar dabūt. Maisījāmiem pa naktīm. Lai aka nenokēr. Vācieši izrakstīja *ausveisu*, ka tu esi piemeldējis, var iet mājā. Tad caur Viļņu, Šauļiem izvairījos, lai ar visu *ausveisu* neaizdzen atpakaļ. No Prekules stupāju mājās. Vienās mājās saimniece domāja, ka viņas vīrs nāk, bet tad tomēr cienāja ar tīru rudzu maizi, šķīstu putru. Pie Grobīnas nosalikšos gulēt, tad tieši buišu mājā. Vāciets bij *ausveisā* sajaucis Grobīnu ar Grabels, aka apcietināja. Sargi — štiķis sānos, plinte. Radi sūtīja *pasilkas*, cik tik nevar saēst. Vāciets liek, lai sasvāķos mantu, pats iet pa priekšu, es eimu pakaļ. Ja izrakstīs *cedeli*, tūlīt izlaidīs. Izlaida ar. Nogāju pie brāļa, bet tā nav mājās, tikai sieva šeptēja. Tad uzzināja tēvs, māte. Pārnācu mājā.”¹⁶

Gūstā saņēma arī Vācijas un Austroungārijas karavīrus un virsniekus:

“I pasaules kara laikā Tīrzā nometināti austriešu karagūstekņi. Viņi dzīvojuši barakās, kuras atradušās uz Tīļu un Leškūtu zemes. Austrieši būvējuši Rīgas–Pitalovas dzelzceļa līniju posmā no Lizuma līdz Tīrzai (ziemeļu daļa).”¹⁷

Gūsta apstākļi bija ļoti smagi. Ir pieejami vairāki publicētie avoti, piemēram, grāmatā “Aiz dzelzs žogiem”¹⁸ detalizēti par dzīvi Hamelnas¹⁹ gūstekņu nometnē rakstījis vēlākais PSRS Tautību zinātniski pētnieciskā pedagoģiskā institūta (Maskava) sektora vadītājs vēsturnieks Jūlijs Ķiršs (1890–1936).

Viņš ir dzimis Mēdzūlas pagastā, beidzis Valmieras skolotāju semināru, pirms kara bijis skolotājs Saikavas un Odzijas–Laudonas (Rāksalas) pagasta skolā. Gūstā kritīs jau 1914. gada novembrī Lodzas kauju laikā un pavadījis gūstā trīsarpus gadus. Arī gūstekņu atgriešanās dzimtenē, sākot ar 1918. gada pavasari, bieži vien bija sarežģīta un apgrūtināta, pateicoties vēsturiskās situācijas maiņai, jaunu valstu izveidei, iesaistei dažādos pretrunīgos militārajos formējumos un tamlīdzīgi.²⁰ Ar laiku daļai gūstekņu bija iespējams apstākļus uzlabot. Bija gūstekņi, kas nokļuva darbos ārpus nometnēm, satikās ar vietējiem iedzīvotājiem. Līdzās publicētajiem avotiem par vaņģību nozīmīgu vietu ieņem arī atradumi LFK kolekcijās. Ja publikācijas ir vairāk dokumentālas, tad LFK avotiem ir raksturīgāka lielāka refleksivitāte, literāriskums, tās ir nevis izvērsti vēstījumi, bet gan atmiņu fragmenti, epizodes:

“Pirmā pasaules karā Austrumprūsijā gūstā saņemtie krievu karavīri reiz gājuši kādā sādžā zosis zagt. Lai varētu zosis neuzkrītošāki nozagt, tad kāds karavīrs uztaisījis makšķerei līdzīgu ierīci, respektīvi, piesējis šņorei galā āķi un uz āķa uzmaucis maizi. Ar tā sagatavotu ierīci zaldāts piegājis pie zosīm un pasviedis tām. Viena zoss ierijusi āķi un zaldāts nesies prom, un zoss, spārnus plikšķinādama, tam ķepurojusies no pakaļas. To pa gabalu redzējusi kāda veca sieviņa — sādžas iedzīvotāja un saukusi: “Zaldātiņ, nebēdz, nebēdz, gāganiņš tev nekā nedarīs.””²¹

“Kādreiz atkal trīs gūstekņi — zaldāti norunājuši iet kādās mājās cūku zagt. Zaldāti jau uzzinājuši, ka cūka nokauta un novietota klētī. Norunājuši, ka divi laidīs ar virvi trešo pa jumta šņori klētī, tas piesies virves galā nokauto cūku. Papriekš uzvilks augšā to un beidzot izvilks arī klētī iekāpušo zaldātu.

Bet tieši tai laikā nodomātās mājās kāds nomiris un mironis ienests klētī, tikai zaldāti to nav zinājuši. Kad nu zaldāts nolaists

klētī, tas vispirms pa tumsu uzdūries zārkā gulošam mironim. Zaldāts ļoti nobijies un čukstējis augšējiem, ka klētī kāds guļ. Augšā esošie zaldāti nobijušies vēl vairāk, pametuši virvi un laidušies lapās. Tagad klētī palicējs domājis, ko lai nu iesāk? Pēdīgi tam iešāvusies prātā gaiša doma. Viņš aprēķinājis, ka droši vien no rīta nāks bērnieki mironi glabāt, kādēļ tas izcēlis mironi no zārka, nosēdinājis to pie klēts durvīm un gaidījis ritu.

Zaldāta aprēķins izrādījies pareizs. No rīta aiz klēts durvīm bijusi cilvēku kņada un tūlīņ iesākta dziedāt arī kāda garīga dziesma. Pirmais durvis taisījis vaļā garīdznieks ar saimnieku un nu tikai zaldāts grūdis mironi pa durvīm laukā. Garīdznieks aiz liela uztraukuma pakritis gar zemi, un bērniekos sacēlusies milzīga kņada un izbilis. Zaldāts, izmantojot apjukumu, iemucis tuvējās kaņepēs un gaidījis, kamēr satumst vakars, lai tad atgrieztos nometnē.”²²

Mobilizācija turpinājās, un 1915. gadā karot uzsāka 1895. gadā dzimušais Jānis Māliņš un turpināja to darīt sešus gadus, līdz 1921. gadam, kad atgriezās Latvijā. Sākumā Māliņš dienējis 17. Sibīrijas pulkā, Krustpilī mīnmetēju komandā, piedalījies 1916. gada jūlija kaujās, kad Krievijas armija mēģināja vāciešus atspiest no Rīgas. Māliņš ticis ievainots, bet ievainojums nav bijis pārāk nopietns un sadziedēts turpat karaspēka daļā. 1916. gada beigās viņš piedalījies Ziemassvētku kaujās²³ Tīrelpurvā 6. Tukuma latviešu strēlnieku pulka sastāvā, kuru komandēja apakšpulkvedis Ansis Lielgalvis (1878–1921)²⁴. Ziemassvētku kaujās viņa komandieris bijis tranšeju lielgabalu komandas priekšnieks Oto (arī Otto) Ūdentiņš (1892–1988)²⁵. Par Ūdentiņu viņš teicis, ka bijis godīgs cilvēks, pieminējis, ka viņš vēlāk dienējis arī Latvijas armijā. Māliņš stāstījis par vāciešu gāzu uzbrukumu, par brāļošanas Rīgas frontē pēc cara Nikolaja II atteikšanās no troņa. Vēlāk līdz ar 6. Tukuma pulku atkāpies līdz Petrogradai, kur piedalījies Ļe-

ņina apsargāšanā. Ar 6. latviešu strēlnieku pulku viņš piedalījies Latvijas SPR izveidošanā un aizstāvēšanā 1918. gada decembrī un 1919. gadā. Bet pēc Padomju Latvijas (Sarkanās) armijas atkāpšanās no Latvijas teritorijas, karojis Krievijas Pilsoņu kara frontēs (Sibīrijā, Krimā un citur). Māliņš teicis, ka visādi jau pa to trako laiku ir gājis un ir grūti par to runāt un atcerēties.

1967. gada vasarā LVU studentes Anna Priedīte un Māra Bertau pierakstījušas Jāņa Māliņa nostāstus. Priedīte stāstījumu segmentējusi epizodēs: “Par I Pasaules karu”, “Par gāzmaskām”, “Par brāļošanas”, “Pēc revolūcijas”, “Atgriešanās Latvijā”, “Par komandieri Vācieti”, “Par komandieri Ūdentiņu”²⁶. Savukārt Bertau veidojusi vienotu literāru vēstījumu, iekļaujot arī savas pārdomas. Viņa ieskicējusi arī sarunas apstākļus, teicēja stāstījumu, balss iedrebēšanos un nozīmību — stāstot par padomju armijas pirmajām dienām, vērojami emocionāli un dramatiski vēstījuma akcentējumi, pasvītrojot brīža un vēstījuma nozīmību. Studente pārdomājusi teicēja teikto, iedziļinājusies vēstures notikumu raksturā, piešķirusi pārdomām filosofisku raksturu. Te publicēts Bertau sniegtais apraksts.

“Augstu, augstu gaisā riņķo lidmašīnas. Tās atgādina mazus spožus zirneklišus, kas nenogurdami auž debesīs tikko saskatāmus tīklus. Tad klusie zirnekliši pārvēršas par lieliem putniem ar spēcīgu, taisnība, ne visai patīkamu balsi. Tās — tagadējās armijas pārstāves. Bet mēs, apsēdušies zaļā mauriņā Alksnīšu māju priekšā, klausāmieš paveca vīra stāstā par Padomju Armijas pirmajām dienām. Es skatos un domāju — cik gan dīvains dažreiz ir cilvēka liktenis — viņš, Jānis Māliņš, ir izgājis cauri visām ugunīm, kas uzliesmojušas viņa dzīves laikā, un tomēr palicis dzīvs.

Māliņš iesaukts cara armijā 1915. gadā 17. Sibīrijas pulkā mīnmetēju komandā. Viņš nonācis frontes sektorā pie Krustpils. Šeit karaspēkam bija jānostiprinās, jārok

tranšejas. Stāstītājs uz brīdi apklust un domīgi skatās uz savām rokām. Tad turpina: “Tranšejas gāja tieši pāri kapsētai. Ar katru lāpstas dūrienu izcēlām no zemes baltus kaulus un galvaskausus. Sākumā šermuļi skrēja pār kauliem, rokas necēlās darbam, bet tad pieradām...”

Pie kā gan cilvēks nepierod: pierod klausīties ložu svilpošanā, pierod uzrakt kapus, vienaldzīgi pamet sāņus mironģgalvas, pierod skatīt biedru nāvi un domāt, ka jebkurš brīdis būs pēdējais.

Stāstītājs, apstiprinādams mūsu domas, iesmejas un saka: “Mēs jau necerējām, ka atgriezīsimies dzīvi. Nāve neizlaida mūs no sava redzesloka nevienu brīdi. Tā zināja visādus veidus, kā ierasties pie mums. Tīrelpurva kaujām tika iemēģinātas gāzmaskas. Visiem lika saiet šķūnī. Palaida kaujas gāzes. Man bija japāņu gāzmaska, bet tiem, kam pašu krievu — saindējās, 2–3 nokrita. Un reiz es naktī stāvēju dežūrā. Te uz rīta pusi es dzirdu — blakus dražinā trauksme. Man sāka nest garām cilvēkus: visi zili ar putām uz lūpām. Kas noticis? Vācieši palaiduši kaujas gāzes.

1916. gadā mani ievainoja. [Vecā frontnieka balss tā divaini piesmok. Nav viņš no tiem stāstītājiem, kas pieraduši runāt par savām kauju gaitām. Mēs, t. i., latviešu valodas un literatūras nodaļas studenti, “atklājām” viņu savā prakses laikā Stienes ciemā. Viņa stāstījums nav visai gluds un balss brīžam tā nodevīgi iedrebas.] “Nekas briesmīgs jau nebija”, Māliņš turpina, “lode ieskrēja gurnā. Pāiet tomēr nevarēju. Bet medpunktā man pateica: “Ar tādiem sīkiem ievainojumiem mums nav laika noņemties. Ja varat aiziet uz Rīgu, ejiet.” To es nevarēju, paliku daļā un izturēju.

Februārī gāza caru. Tūliņ vāciešu pusē parādījās balts karogs. Šie teica, lai nākot šurp — viņiem esot šnabis, lai paņemot maizi, cara gāšana taču jānosvin. Tā mēs brāļojāmies visu vasaru, bet rudenī kāvāmies atkal.

Tad nonācām Petrogradā. Te mums iznāca pat būt Ņeņina apsardzē. Ta pat dienās gulējām pilnā apbruņojumā. Piedalījāmies Ziemas pils aplenkšanā. Jā, ne jau Ziemas pili vien šturmežām, degvīna noliktavām arī bija jāiztur mūsu triecienuzbrukumi.

Pilsoņu kara ugunis izbaidījām pilnībā — nebija gandrīz tādu vietu, kur mēs nekāvāmies — Kazaņa, Ufa, Poltava, līdz beidzot krita Perekops. To vietu nosaucām par kapu. Mēs vairs nesapratām, vai šī 18 kilometru platā zemes strēle ir savienota ar pārējo zemi, vai tā ir sala trakojošā ugunī. Bet, kā redzat, dzīvoju vēl tagad. 1922. gadā atgriezās mājās...

Laik kur gan cilvēks būtu, mājas vienmēr to sauc atpakaļ un to nedrīkst pārmet nevienu.”²⁷

Tā laika notikumus atcerēties ir grūti arī citiem teicējiem: “No tiem kara laikiem jau daudz negribas atminēties. Briesmīgi laiki jau tie bija. Atminos, ka septiņpadsmitajā gadā mūsu krievu armija sāka brāļoties ar vāciešiem. Visiem zaldātiem bija apnicis karot. Latvieši jau bij tie lielākie cīnītāji. Lielākās uzvaras ņēma. Kad nogāza to Nikolaju, tad jau tā visa armija sašķobījās. Astoņpadsmitajā gadā nāca gan tie baltgvardi, gan Sarkanā armija, tad jau viss gāja roku rokās.”²⁸

Daļa no LFK kolekcijām uzrāda teicēju saikni ar Pirmo pasaules karu, tomēr laikmeta un pierakstītāju ieinteresētības trūkuma dēļ atmiņas ir pierakstītas nelielā apjomā vai nav pierakstītas vispār, dažkārt dalība karā īsi minēta pie biogrāfijas ziņām. Bet arī šādas ziņas atdzīvina “pelēko karavīru masu” un mūsdienu pētniecībai sniedz datus par konkrētiem cilvēkiem, viņu personību, likteni, sasaisti ar noteiktām militārām vienībām, kaujām, virsniekiem. Krievijas impērijas 1. armijā karojis un gūstā kritis 1892. gadā Dundagas Kārļu muižā dzimušais Kārlis Zēbergs. Daļu no viņa bagātā folkloras repertuāra 1951. gada vasarā Dundagas rajonā²⁹ pierakstījusi Latvijas Valsts universitātes

(LVU) Latviešu valodas un literatūras fakultātes neklātienes nodaļas 2. kursa studente V. Kārklīņa. Vākums ir vērtīgs ar to, ka viņa ir sniegusi plašāku pētījuma aprakstu, kas šim laikam un vispār latviešu folkloras vākumiem nebūt nav tipiski.

Aprakstu ievada pirmie iespaidi par tikšanās ar teicēju 1951. gada Jāņos, kurus kolhoznieki svinējuši ar vērienu, netrūcis ne siera, ne alus, laiks pagājis līksmi — dziedot, dejojot, ejot rotaļās, arī pārrunājot tuvākos kolhoza darbus. Zēbergs izcēlies uz pārējo dziedātāju fona, kas rosinājis viņu uzrunāt tajā pat vakarā, lai vienotos par garāku sarunu kādā no nākamajām dienām. Uz dziesmu teikšanu studentei viņš atsaucies ar ieinteresētību, bijis laipns, reizē pārsteigts, ka dziesmas būšot noderīgas, un lepns, ka dziesmas atkal godā liekot. Pirmajā reizē tiekoties, teicējs minējis, ka ar dziesmām viņš remdina bēdas, bet, tiekoties otrreiz, apķēris, ka “tagad jau nav nekādu bēdu, ko remdināt. Tās, lūk, mūsu tēviem muguras lieca. Un tas viss vēl nav izgājis no prāta.”³⁰ Tāpat aprakstā rodama vērtīga piezīme par teicēja repertuāru un saturu, avotiem un apstākļiem, kādos dziesmas dzirdētas un dziedātas, aplūkotas dziesmu izpildījuma situācijas, atcerēšanās mehānisms, sacerēšanas/tekstrades situācijas, piemēram: “Gūstā būdams, teicējs sacerējis vairākas dziesmas par vāciešu netaisnību un gūsta grūto dzīvi.”³¹ Akcentēta teicēja labā balss un sabiedriskums, lepnums par savu dziesmu krājumu un teicēja sniegtais dziesmas vērtējums: “Dziesmai ir ļoti liels spēks. Tā noder visur. Ko nevar ar vārdiem pateikt, to pateiks ar dziesmu. Ar dziesmu prieku izsmelju, ar dziesmu arī bēdas remdinu.”³² Sarunās ar teicēju meklēta atbilde uz jautājumiem: kur, kad un kāpēc viņš dzied? Atbilstoši laikmeta garam teicēja biogrāfijā uzsvērtā izcelšanās no muižas kalpu kārtas, grūti izturamie muižas darba apstākļi, kas likumsakarīgi ved pie 1905. gada revolucionāro notikumu uzsvēruma, kad, piemēram,

teicējs 13 gadu vecumā palīdzējis no kontrevolucionāru represijām slēpt pieaugušos revolūcijas dalībniekus. Arī viņa repertuārā izceltas revolucionārās dziesmas.

Dziesmu repertuāra tapšanā nozīmīga ir bijusi tēva ietekme, kurš bijis sabiedrīks un liels dziesmu mīļotājs. Jau mazu tēvs ir ņēmis dēlu līdzī pieguļā, un pie ugunsкура viņš ir klausījies pieguļnieku dziesmas. No šejienes, šķiet, nācis teicēja uzskats, “ka strādājot, dziedāt neveicās un darbos arī kavējas, bet kad darbu pabeidz un sanāk kopā, tad dziesmai īstais laiks”.³³ Līdz ar to pulkā un kolektīvā, dažādos godos, svinībās, svētkos, talkās un tamlīdzīgos gadījumos ir īstā vieta dziedāšanai, kad cilvēki pēc darba sanāk kopā, lai papriecātos, atpūstos, pakavētu brīvo laiku, lai nebūtu garlaicīgi, tad arī dziesma labāk skan un to vieglāk atcerēties. Arī kaimiņi teikuši, ka Zēbergs nekad nedziedot viens, “savā ikdienas darbā esot ļoti nopietns, pat sevī ieslēdzies, bet, kad brīvo brīdi pavada kopā ar citiem, tad kļūstot gan pavisam citāds”.³⁴

Teicējs uzsvēris dziesmas teksta/vārdu ciešo saikni ar melodiju. Melodija un dziedāšana ļauj ne tikai atcerēties, bet arī atcerēties “pareizi” — noteiktā pantu secībā, ievērojot satura loģiku. Ārpus ierastās dziesmas vides — dziedāšanas kādos svētkos, teicējam ir bijusi nepieciešama liela koncentrēšanās un iegrimšana domās, lai nepazaudētu dziesmas pantus un satura loģisko ritējumu. Lai arī Zēberga repertuārā ir īsās tautasdziesmas (četrtrindes) un aplūgošanas dziesmas, viņš vairāk iemīļojis garās dziesmas, kas viņam ļauj vienkāršos vārdos izteikt un aprakstīt domas, radīt tēlus, redzes gleznas. Daļa no garajām dziesmām dzirdētas vai sacerētas, atrodoties gūstā. Tāda ir dziesma “Kareivja draugs”:

Kareivja draugs

Trīsdesmit gadus vecis šis
Daudz bēdu izcietis.
Kad devos kara ugunī,

Tu mani dārgais sargāji.
 Ik nakts mēs kopā dusējām,
 Tu mani sildīji.
 Un ko es sapņos murgoju,
 To vienīgi tik zini tu —
 Mans vecais mētēlis.
 Un uzticīgs tu biji man
 Kā šķīsta līgava.
 Tu mani vien tik mīlēji,
 Ar mani kopā nosirmo —
 Tu vecais mētēlis.
 Kaut citi tevi nicina,
 Man dārgums esi tu!
 Cik daža lode steigdamās
 Tev nikni cauri izurbās —
 Mans vecais mētēlis.
 Un ja reiz lode beidzamā
 Man sirdi pušu šķēls,
 Tad cieši tevī ietišos
 Un vēsās smiltīs apgulšos —
 Mans vecais mētēlis.
 Tur atkal kopā dusēsīm
 Līdz liela diena aust.
 Un, augšām ceļoties, tu gan,
 Kā biedris celsies līdzī man —
 Mans vecais mētēlis.³⁵

Tematiski Zēbergam visvairāk patīk vecās (tādas, kas saistītas ar 1905. gadu³⁶) revolucionārās dziesmas un Pirmā pasaules kara dziesmas. Par savām kara gaitām teicējs stāsta visai interesantus notikumus, piemēram, ka ar dziesmām iejūsminājuši sevi grūtos brīžos un kā ar dziesmu sapratušies dažādu tautību karavīri frontē. Diemžēl studente laika trūkuma dēļ nostāstu žanram nav pievērsusies un nav iekļāvusi savā vākumā, atzīmējot vien, ka šī repertuāra daļa ir nozīmīga un teicējs varētu sniegt ievērojamu materiālu.

Nostāsti par notikumiem Latvijas Neatkarības kara laikā

Pēc Krievijas karaspēka sakāvēm 1915. gada sākumā un “lielās atkāpšanās”, kara darbība ātri sasniedza Latvijas teritoriju, un 1915. gada pavasarī un vasarā Vācija

okupēja daļu Latvijas teritorijas. 1915. gada maija pirmajās dienās Vācijas karaspēks sasniedza Jelgavu, 8. maijā okupēja Liepāju, 16. jūlijā — Talsus, 17. jūlijā — Dobeli, 18. jūlijā — Tukumu un Ventpili, 1. augustā — Jelgavu un Bausku, 3. septembrī — Jaunjelgavu un 10. oktobrī — Ilūksti. Kopumā 1915. gada karadarbība sašķēla Latvijas teritoriju divās daļās, tomēr vācu karaspēka tālāka virzīšanās tika apturēta un fronte 1915. gadā faktiski apstājās pie Daugavas, veidojot vairākus placdarmus pie Rīgas, Jēkabpils un Daugavpils. Liela daļa Kurzemes iedzīvotāju devās bēgļu gaitās, un šis fakts tiek samērā bieži pieminēts arī LFK vākos — parasti kā biogrāfiska ziņa, retāk kā nostāsts, aptaujājot teicējus par viņu dzīves gājumu pirms folkloras materiāla pierakstīšanas. Šie biogrāfiju dati ļauj gūt ieskatu neapskaužamajā bēgļu ikdienā³⁷ un papildina mūsu zināšanas par dažādiem pasaules līmeņa vēsturiskajiem notikumiem, kuru liecinieki viņi ir bijuši. 1916. gadā aktīvā karadarbībā Latvijas teritorijā iesaistījās latviešu strēlnieku bataljoni/pulki. Tieši šis laikmets kā strēlnieku varonības un Latvijas neatkarības priekšvēstnesis ir devis vislielāko atmiņu un piemiņas kultūru.

Līdz šim neievērots avots ir Latviešu folkloras krātuves kolekcijās rodamās folkloras vienības par Latvijas Neatkarības kara (18.11.1918–11.08.1920) notikumiem, kas sniedz datus plašākiem un vispārīgiem pētījumiem par sarežģītām militārām, politiskām un vēsturiskām peripetijām, kas dažādi un bieži vien traģiski iespaidoja daudzu cilvēku dzīvi. Sevišķi dramatiski tas izpaudās 1919. gadā, kad par varu Latvijas teritorijā cīnījās trīs valdību bruņotie spēki. 1971. gadā par savu tēvu stāstījusi Anete Segliņa: “Tēvs bijis Pirmā pasaules kara laikā gūstā. Atnācis mājās un iestājies komunistos. Tramdījis mācītājus un baronus. Gribējis bēgt uz Krieviju, bet nav spējies. Talsos, grantsbedrēs, vācieši nošauj. Kad nošāva tēvu, vagars nav gribējis dot zirgu.

Tad teicēja atbildējusi: “Jūs savu degungal redz, bet savu muižgalu neredz.” Tēvam bijušas revolucionāras dziesmas: “Ar kaujas saucieniem uz lūpām”, “Tālu ej, mūsu dziesmas plaši skan”. Bijis ļoti daudz dziesmu. Tēvam bijusi liela čupa grāmatu par komunistiem. Nav varējis ieredzēt kungus.”³⁸

Nostāsts lasāms divos līmeņos: personiskā un vēsturiskā. Abi līmeņi ir savstarpēji un iekšēji saistīti. Dalība Pirmajā pasaules karā un nokļūšana vācu gūstā ir iemesls dalībai “komunistos”. Šis apzīmējums ir vēlāka laika izpratnes uzslāpojums, jo “mācītājus un baronus” Talsos 1919. gada pirmajos mēnešos “tramdiņa” Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) biedri. LSDSP Talsu grupa 1919. gadā 3. janvārī nodibināja Talsu revolucionāro kara komiteju, un tā naktī uz 4. janvārī pārņēma varu Talsos, padzenot no Talsiem Latvijas Republikas Pagaidu valdības pārstāvjus. Talsos sākās padomju varas laiks un turpinājās līdz 1919. gada 13. martam, kad Talsos ienāca Latvijas zemessardzes (landesvēra) karaspēks. Sekojošais “balto” terors kā atbilde uz “sarkano” teroru tika īstenots vēl nesaudzīgāk, sodot ar nāvi gan padomju varas aktīvistus, gan nevainīgus cilvēkus.³⁹ Teicējas tēvs, visticamāk, kā padomju varas aktīvis ticis nošauts Sukturu grantsbedrēs šī terora laikā.

Par tikpat iekšēji dramatiskiem un pret-runīgiem notikumiem, kuros sasaistās personiskais un vēsturiskais, vēstīts “Nostāstā par muižas īpašnieku”:⁴⁰ 1903. gadā Kapsēdes muižā dzīvojis ļoti nežēlīgs barons. Viņš savus kļaušniekus apspiedis un pēris. Uznākot 1905. gada revolūcijai, barons nodevis vairākus nevainīgus zemniekus. Starp nevainīgajiem zemniekiem bijis arī muižas kalējs, kuram nebijušas labas attiecības ar kungu. Kalēju nošāva. Viņam palika dzīvs astoņus gadus vecs dēls, kurš dabūja vēlāk zināt, kas viņa tēvu nodevis.

Uznākot pasaules karam 1914. gadā, dēls iestājies armijā. Kādu rudens vakaru viņš atprasījies atvaļinājumā līdz ar diviem

saviem draugiem. Viņi norunājuši iet nogalināt Kapsēdes baronu. Uz uzpleciem uzšuvuši virsnieku zīmotnes un jājuši pie kunga iekšā. Barons viņus uzņēmis ļoti labsirdīgi. Sulainis ienesis arī vakariņas. Virsnieki sacījuši ļaudīm, ka kungam jānākot līdz. Kunga sieva sapratusi, ka viņas vīru grib nogalināt. Devusi virsniekiem dažādas dārglietas. Bet virsnieki ar varu izveduši kungu laukā. Nonākot Kapsēdes mežā, viens no virsniekiem saucis — bēdz! Un ļaunais kungs arī bēdzis. Bet tūliņ viņam aiz muguras atskanējuši trīs šāvieni. Kungs bijis uz vietas beigts.”⁴⁰

Nostāsta galvenā personāža apzīmējums par “ļauņo kungu”, “pārgērbusies virsnieki”, “sievas nojauta” to tuvina pasakas un teikas izteiksmei. Tomēr vēl joprojām tiek saglabātas vēsturiskuma pazīmes: kā darbības vietas minējums Kapsēdes muiža un arī laika atzīmes, ar tām saistītie vēsturiskie notikumi — 1905. gada revolūcija un sekojošās represijas, kurās ļaunais Kapsēdes barons atriebjas sev netīkamam kalējam, un 1914. gads ar Pirmā pasaules kara sākšanos un iespēju dēlam atriebties par tēva nogalināšanu pirms aptuveni piecpadsmit gadiem.

Vēsturiski zināms, ka pēdējais Kapsēdes barons kopš 1887. gada ir bijis Georgs Manteifels-Ščoge (*Georg Ludwig Heinrich von Manteuffel-Szoego*, 1862–1919). Nostāstā minētā kunga sieva ir bijusi Sofija Fjodorovna grāfiene Rīdigerā (dzim. *Gräfin von Rüdiger*, 1866–1949).⁴¹ G. Manteifels-Ščoge ir bijis naidīgi noskaņots pret Latvijas valsti. 1919. gadā viņš ir ticis arestēts, bet pa ceļam uz Liepāju 1919. gada 16. novembrī Latvijas armijas virsnieki viņu ir nošāvuši. Dokumentos minēts, ka viņš ir bēdzis, bet nostāstos teikts, ka virsnieki viņu kā vācu baronu tišām nošāvuši. Nav izslēgts, ka LFK nostāstā minētā atriebība un nošaušana ir bijusi motivēta atriebība par nostāstā minētajām represijām. Situācijas morālos aspektus sarežģī ne tikai samērā neslēptā noslep-kavošana, bet arī tas, ka “ļauņā kunga” dēls

arī Georgs fon Manteifels-Ščoge (*Georg von Mannteuffel-Szoega*, 1889–1962) laikā, kad nošāva viņa tēvu, cīnījās par Latvijas neatkarību pret lieliniekiem Latgales frontē Latvijas zemessardzes (landsvēra) triecienrotā.⁴² Pēc 1920. gada viņš dzīvojis ārpus Latvijas.⁴³

Aplūkotie divi nostāsti apliecina plašas pētnieciskas iespējas un vēl nepublicēto LFK kolekciju materiālu ļauj iesaistīt arī starpnozaru pētniecībā. Kulturoloģe un kolektīvās atmiņas pētniece Aleida Asmane (*Aleida Assmann*, dz. 1947) uzsverusi, ka personīgā atcerēšanās un aizmiršana ir saistīta ar institucionalizētu pagātnes pārvaldi, kuru reprezentē arhīvi, muzeji, bibliotēkas, un būtībā gan cilvēki individuāli, gan saiknē ar institūcijām, gan institucionālā līmenī “izšķiras ne tikai par to, ko viņi paši vēlas vai nevēlas atcerēties, bet kopīgi arī par to, kas saglabājams nākotnē un kam būtu jābūt sasniedzamam pēctečiem.”⁴⁴ Pirmā pasaules kara dalībnieki, kas cīnījās Krievijas impērijas armiju sastāvā līdz strēlnieku bataljonu/pulku dibināšanai, arī pretrunīgie un sarežģītie Latvijas Neatkarības kara notikumi ir iekļaujami “pēctečiem nesasniedzamā atmiņā”, tādēļ katrs rets atmiņas fragments vai nostāsts ir uzvertams kā nozīmīgs komemorācijas avots. Šādā aspektā nostāsti un citi folkloras žanri, kas saistāmi ar Pirmo pasaules karu un atrodami LFK kolekcijās, ir vērtīgs pētniecisks avots.

*Raksts ir recenzēts.
The article is peer-reviewed.*

Avoti un piezīmes

¹ “Nostāsts ir stāstījums — pieredzes stāsts par kādu konkrētu gadījumu stāstītāja vai viņam pazīstamu cilvēku dzīvē, kas nav saistīts ar pārdabisko vai tiešā veidā nepauž tradicionālos teiku un ticējumu motīvus, var būt ar humora elementiem. Nostāsts var būt iekļauts plašākā biogrāfiskā stāstījumā (savā vai cita cilvēka dzīvesstāstā).” Treija R. *Latviešu folklorā*. <https://enciklopedija.lv/>

skirkli/29520-latvie%C5%A1u-folklorā. Sk. 2021. g. 25. apr.

- ² Reinsone S. *Apmaldīšanās poētika teikās, stāstos un sarunās*. Rīga: LFMI, 2017, 246 lpp.: 55–73.
- ³ Ozoliņš G. Pirmā pasaules kara folklorā: lietojuma vērtība. *Letonica*. 2018, (38): 77–91; Ozoliņš G. Pirmā pasaules kara folklorā 1964. un 1965. gada LPSR folkloristu zinātnisko ekspedīciju kolekcijās. *Letonica*. 2019, 39: 9–20.
- ⁴ Strazhas A. The Land Oberost and Its Place in Germany's Ostpolitik, 1915–1918. In: Vardys V. S., Misiunas R. J. (eds.). *The Baltic States in Peace and War 1917–1945*. The Pennsylvania State University Press; University Park and London, 1978, pp. 43–62; Zariņš K. *Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915–1917): militārā pārvalde un civiliedzīvotāji*. Rīga: Drukātava, 2014, 131 lpp.
- ⁵ LFK 1762, 1027 Augusts Mangulis, 58 g. v. Lielstraupes Mežciemoss: pier. Eduards Nikolajs Ceriņš, 1946.
- ⁶ *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai 1900–1918*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000, 869 lpp. (537).
- ⁷ Bērziņš V. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987, 267 lpp. (39).
- ⁸ Antantes valstis — Krievijas impērija, Britu impērija, Francijas Trešā republika, Itālijas Karaliste, ASV u. c. Karadarbība (Pirmais pasaules karš) ar Centrālajām valstīm (Vācijas impērija, Austroungārija, Osmaņu impērija, Bulgārijas Karaliste) sākās 1914. gada 28. jūl. un turpinājās līdz 1918. gada 11. nov.
- ⁹ Bērziņš V. *Latviešu strēlnieki Pirmajā pasaules karā (1915–1918)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014. 103 lpp. (6); līdzīgi: “1915. gada februāra sākumā korpuss izcīnīja varonīgas arjergarda

- kaujas Augustovas purvos, nodrošinot krievu 10. armijai iespēju atkāpties. Korpuss tika iznīcināts, ap 20000 latviešu karavīru gāja bojā, ieguva ievainojumus vai nokļuva gūstā. Neviena cita Pirmā pasaules kara militārā operācija neprasija tik lielus latviešu karavīru zaudējumus.” (Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005, 488 lpp. (63)).
- ¹⁰ Kompjeņas pamiers — tika parakstīts 1918. gada 11. nov. Kompjeņas mežā (Francijā) starp Antanti un Vācijas impēriju, pārtraucot karadarbību Rietumu frontē un Vācijai atzīstot savu sakāvi. Pamiers tika trīs reizes pagarināts, līdz spēkā stājās Versaļas miera līgums (10.01.1920).
- ¹¹ 1915. gada febr. Augustovas jeb Otro Mazūru kauju laikā Augustovas purvos un mežos krita vai tika saņemti gūstā aptuveni 20 tūkstoši latviešu karavīru. (Andersons E. *Latvijas vēsture. 1914–1920*. [Stokholma]: Daugava, 1967, 755 lpp. (38).
- ¹² 1600, 50349, Arnolds Zandovskis, dz. 1910, Ausmas Eišātu Mežsargos, pier. Indra Skudra, 1971.
- ¹³ Starptautisku Pirmā pasaules kara folkloras krājumu ir salīdzinoši maz. Sk., piem.: Watts H., Thomas T. (eds.). *First World War Folk Tales*. The History Press, 2014, 128 pp.; Hayward J. *Myths & Legend of the First World War*. Gloucestershire: The History Press, 2010, 202 pp.; Clarke D. *The Angel of Mons. Phantom Soldiers and Ghostly Guardians*. Wiley, 2005, 278 pp.
- ¹⁴ 861, 496, Grieta Ozoliņa Skrīveros, pier. Gennaģijs Auziņš, 1931.
- ¹⁵ 1600, 48615, Miķelis Kauls, dz. 1893, Jūrmalciema Zūzānos, pier. Dace Dreimane, 1971.
- ¹⁶ Ibid.
- ¹⁷ LFK 1600, 90221, Jānis Maldonis, dz. 1914, Tīrzā, pier. Agris Tropiņš, 1979.
- ¹⁸ Ķiršs [Ķirschs] J. *Aiz dzelzs žogiem. Imperiālistiskā kara gūstekņa piezīmes. 1914–1918*. Maskava–Harkova–Minska: SPRS Tautu centrālā izdevniecība, 1930. Grāmata ir arī krievu val.
- ¹⁹ Vācijas pilsēta Hamelna ir vieta, ar kuru saistās viena no pazīstamākajām viduslaiku leģendām par Hamelnas žurku ķērāju, kurš 1284. gada 26. jūn. no pilsētas prom aizvilinājis visas žurkas. Bet pilsētas rāte negribēja par to maksāt, un Hamelnas žurku ķērājs ar brīnumainas stabulītes palīdzību, kas ar savām skaņām apbur dzīvniekus un bērnus, visas Hamelnas žurkas un bērnus ievilinājis ezerā, kur tie noslīkuši.
- ²⁰ Par to detalizēti sk: Jēkabsons Ē. Latviešu karagūstekņi un internētie sarkanarmieši Vācijā 1919.–1921. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2009, 2: 50–79.
- ²¹ 1762, 1028, Augusts Mangulis, 58 g. v., Liestraupes Mežciemos, pier. Eduards Nikolajs Ceriņš, 1946.
- ²² 1762, 1029, Augusts Mangulis, 58 g. v., Liestraupes Mežciemos: pier. Eduards Nikolajs Ceriņš, 1946.
- ²³ Ziemassvētku kaujas notika no 23.12.1916. līdz 05.01.1917. un no 29.12.1916. līdz 11.01.1917. Tās bija ne tikai vienas no lielākajām kaujām Latvijas teritorijā Pirmā pasaules kara laikā, bet apliecināja arī latviešu strēlnieku varonību. Plašu bijušā strēlnieka Kriša Borskā stāstījumu par Ziemassvētku kaujām 1947. gadā Lašu Zeltkalnos pierakstījis LFK (tobrīd — Latvijas PSR Folkloras institūts) pirmās zinātniskās ekspedīcijas dalībnieks Jānis Kārlis Saulriets (Bitenbenders, 1918–1993). Sk.: LFK 1800, 6111.
- ²⁴ Ansis Teodors Lielgalvis bija virsnieks Krievijas impērijas armijā, piedalījās krievu–japāņu karā, Pirmajā pasaules karā. 1915. gadā pārgāja latviešu strēlniekos, komandēja 6. Tukuma latviešu strēlnieku bataljonu (vēlāk — pulku).

- No 1917. gada 27. apr. komandēja 2. Latviešu strēlnieku brigādi. Amatu atstāja pēc latviešu strēlnieku lielnieciskošanās. No 1918. gada karoja Sarkanajā armijā. Piedalījās Vrangeļa pēdējās aizsardzības līnijas Perekopa zemesšauruma (Turku valnis) ieņemšanā. 1921. gadā miris no holēras.
- ²⁵ Zvirgzdiņš I. Oto Ūdentiņš (1892–1988) LVU Kara katedras vadītājs (1946–1956). *Latvijas Universitātes raksti. 815. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*, 2017, 243.–256. Sk.: <https://doi.org/10.22364/luraksti.zvm.815.21>.
- ²⁶ 1600, 41823–41829, Jānis Māliņš, dz. 1895, Lādē, pier. Anna Priedīte, 1967.
- ²⁷ 1600, 42460, Jānis Māliņš, dz. 1895, Lādē, pier. Māra Bertau, 1967.
- ²⁸ 1600, 19333, Indriķis Egle, 74 g. v., Ragaciema Stumbros, pier. Biruta Petrova, 1971.
- ²⁹ Dundagas rajons kā Latvijas PSR administratīvi teritoriāla vienība pastāvēja no 1949. gada 31. dec. līdz 1956. gada 30. martam.
- ³⁰ 1840, pirms 1264, Kārlis Zēbergs, dz. 1892, Ārlavā, pier. V. Kārklīņa, 1951.
- ³¹ LFK 1840, pirms 1264. Te domāts gūsts pēc tam, kad Austrumprūsijā tika sakauta Rennenkampfa komandētā Krievijas 1. armija. Teicējs gūstā atradās 3 gadus un 9 mēnešus.
- ³² 1840, pirms 1264, Kārlis Zēbergs, dz. 1892, Ārlavā, pier. V. Kārklīņa, 1951.
- ³³ Ibid.
- ³⁴ Ibid.
- ³⁵ 1840, 1265, Kārlis Zēbergs, dz. 1892, Ārlava, pier. V. Kārklīņa, 1951.
- ³⁶ Raksta autora piezīme.
- ³⁷ Bleiere, Butulis, Feldmanis, Stranga, Zunda, op. cit.
- ³⁸ 1600, 49064, Anete Segliņa, 61 g. v., Strazdes Oškalnos, pier. Maija Šustere, 1971.
- ³⁹ Zimele M. Trīs varas Talsos 1918., 1919. gadā. *Talsu novada muzeja raksti, I.* (Sast. Z. Konošonoka). Talsi: Talsu novada muzejs, 2013, 145.–150. lpp.
- ⁴⁰ 1772, 5492, K. Blāzis, 65 g. v., Gaviezes nespējnieku mājā, pier. Miķelis Bite, 15 g. v., 1939.
- ⁴¹ <https://www.geni.com/people/Georg-Ludwig-Heinrich-Georg-Bar-Manteuffel-Zoege/6000000018489207039>, Sk. 2021. g. 15. apr.; <https://www.geni.com/people/Sophie-Gr%C3%A4fin-R%C3%BCdiger/6000000018489263123>, Sk. 2021. g. 15. apr.
- ⁴² Pētersone I. (red). *Latvijas Brīvības cīņas 1918–1920*. Enciklopēdija. Rīga: Preses nams, 1999, 447 lpp. (373).
- ⁴³ <https://www.munzinger.de/search/go/document.jsp?id=00000002759> Sk. 2021. g. 12. apr.
- ⁴⁴ Asmane A. *Īgnums par memoriālo kultūru. Iejaukšanās*. Rīga: Zinātne, 2018, 206 lpp. (22).

Par autoru

Gatis Ozoliņš — *Dr. philol.*, folklorists, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieks; Daugavpils Universitātes docents. Kolektīvo monogrāfiju “Latviešu folkloristika starpkaru periodā” (latviski 2014, angļiski 2017) un “Latvijas Universitātes kolekcijas Latviešu folkloras krātuvē” (2019) līdzautors. Galvenās pētnieciskās intereses saistītas ar folkloristikas vēsturi, neopagānismu, kultūras mantojumu, novadu folkloru, urbāno folkloristiku.

About the Author

Gatis Ozoliņš, *Dr. philol.*, folklorist, researcher at the Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia; Associate Professor at the University of Daugavpils. Co-author of the collective monographs *Latvian Folkloristics in the Interwar Period* in Latvian (2014) and in English (2017) and *Collections of the University of Latvia at the Archives of Latvian Folklore* (2019). Main research interests: history of folklore studies, Neopaganism, cultural heritage, regional folklore studies, urban folkloristics.

TALES ABOUT THE FIRST WORLD WAR IN THE ARCHIVES OF LATVIAN FOLKLORE

Gatis Ozoliņš

gatis.ozolins@ulfmi.lv

Keywords: *collections of the Archives of Latvian Folklore, tale, the First World War, Latvian War of Independence*

The paper focuses on the analysis of a set of folklore items related to the First World War, included in the collections of the Archives of Latvian Folklore (ALF). Closer research attention is devoted to the narrative genre of folklore tales and to problems of the collective memory and commemoration in connection with historical events, giving special attention to tales recollecting comparatively unknown events at the beginning of the First World War and the destiny of Latvian soldiers of that time, as well as to the contradictory, dramatic, and traumatic events of the Latvian War of Independence.

A tale is an everyday-experience-based narrative which tells about and reflects on the events that have occurred in the narrator's life or in the life of a person known to the narrator. Tales involving the events of the First World War and the further development of the events during the Latvian War of Independence so far have been described only in some publications, and folklore items of ALF collections have not been widely used as the research source either. Tales about the First World War in ALF collections do not present a compact set of texts and actually are to be extracted from other folklore materials.

The paper offers a hitherto rarely used source for inter-branch studies and brings into focus a theme that has not been extensively explored in folklore studies as yet. The aim of the paper is to bring this ALF source into the forefront, to show possible research perspectives, and offer research insight into the set of collection tales pertaining to the First World War. The paper is especially concerned with the tales recalling military operations of the Russian Empire army in East Prussia in the first half of 1914 and during the first months of 1915, as well as with the experience obtained during the captivity that followed these events. The paper also dwells on tales about the events of the Latvian War of Independence on the territory of Latvia, in 1919. The tales mentioned above offer great research possibilities, and tales of ALF collections and other folklore genres related to the events of the First World War are to be regarded as a valuable research source.